
BOJAN JOVANOVIĆ

MAGIJSKA OBJAVA DUHOVNOG

Ono što danas nazivamo arhajskim i divljim vezano je kako za tzv. primitivne, tako i razvijene, savremene oblike kulture u okviru kojih se brojne pojave mogu razumeti prvenstveno kao načini reaktualizacije davnih kulturnih obrazaca. Prisutna u brojnim pojavama današnje kulture, *divlja misao* je predmet istraživanja jedne hipotetičke antropologije svakodnevlja. Međutim, u savremenoj kulturi postoje i oblasti u okviru kojih je, kao na primer u umetnosti, tzv. *divlja misao* u potpunosti zaštićena i gde može, kako ističe Levi-Stros, nesmetano da cveta. U izvesnom smislu bi se moglo reći da su umetnost i literatura utešne oblasti za magijsku tj. divlju misao ukoliko se ona ne realizuje na neki drugačiji način. Slojevi arhajskog, vezani prvenstveno za principe magije, mita i rituala mogu se prepoznati i u savremenom umetničkom stvaralaštvu. Zato i znanje o karakteristikama magijskih obreda i mitova može, uz razumevanje svih ostalih relevantnih činilaca, doprineti sagledavanju suštinskih aspekata umetničkog dela.

Kada govorimo o šamanističkoj komponenti umetničkog stvaralaštva, podrazumevajući svu kompleksnost relacija između šamanističkog i umetničkog, onda je nužno, najpre precizno definisati šamanizam kao poseban aspekt magijske prakse. Ekstatička priroda šamanskog rituala proističe iz intenzivnog magijsko-religijskog iskustva bitnog za inicijaciju u okviru tradicionalnog učenja. Ovom magijskom tehnikom urona u iracionalno i nesvesno, transcendiraju se, u stvari, sopstvena ograničenost i uspostavlja veza sa svetom magijske, odnosno druge realnosti. Prouzrokovano ekstazom, padanjem u trans, izmenjeno — drugo stanje svesti je arhajski model komunikacije sa natprirodnim, skrivenim silama univerzuma i du-

bokim slojevima čovekovog nesvesnog. U cilju uspostavljanja izvesne kontrole nad entitetima tog drugog sveta, iskorak iz uobičajene realnosti vrši se pod određenim uslovima i pravilima. Vračevi i šamani imaju, kao što je poznato, moć neposrednog komuniciranja sa silama tzv. druge realnosti tako što njihova duša u vreme ekstaze, sna ili nakon smrti napušta njihovo telo. Šamansko znanje i duhovna moć daju njihovim nosiocima određene arhajske harizmatičke karakteristike. Šamanski trans kao arhajski oblik ekstaze, kako ističe Elijade, jeste način izlaženja iz uobičajenog profanog sveta i vremena i dosezanje iskonske slobode. Tokom vremena ovaj stari oblik magijske prakse je doživeo i svojevrsnu reaktualizaciju razvojem drugih, složenijih tehnika, kao na primer indijske Joge, koje su usavršile načine ovladavanja ekstazom. Šamanizam kao specifičan vid magijske prakse vezan je kako za karakteristike tradicionalnog magijskog pogleda na svet, tako i za brojne tvorevine nastale u okviru prvobitnih arhajskih kultura. U brojnim i još uvek nedovoljno antropološki istraženim plemenima, zajednicama još nezahvaćenim zupčanicima civilizacijskog razvoja, šamanizam i danas predstavlja jedan od načina komunikacije sa realnošću drugog sveta. Upečatljivi, sugestivni opisi Florinde Doner, pružaju mogućnost uvida u šamanizam indijanskih plemena nastanjenih u šabonoima rasutim po džunglama graničnih oblasti između Venecuele i Brazila.

Život ovih Indijanaca, koji imenom „racionales” nazivaju sve one koji im ne pripadaju i čiji su racionalistički parametri potpuno neprikladni njihovoj slici sveta, ispunjen je magijsko-animističkom sadašnjnošću rasprostrtom između sna i jave. Ne misleći na budućnost i ne sećajući se prošlosti, jer ove dimenzije u džungli nemaju onaj egzistencijalni značaj koji imaju, na primer, za našu civilizaciju i naš opstanak u njoj, domoroci žive u vrlo intenzivnoj sadašnjosti začinjenoj brojnim magijskim ritualima. Prostor bezvremenosti između prošlosti i budućnosti natopljen je bogatom animističkom imaginacijom koja senkama i odsjajima omogućuje samostalan život koji donosi i odnosi vetar prirodnih promena. Ova životna realnost između racionalno-pragmatičkog i oniričko-nestvarnog uslova je i svojevrsnu magijsku strategiju. Naime, ritualno užmrkavanje halucinogenog praha, prema ovoj strategiji, predstavlja način uspostavljanja komunikacije sa duhovnim entitetima njihovog animističkog sveta. U središtu ovog sveta nalazi se institucija šamanizma uvek prekrivenog velom tajne, jer se u veštinu prizivanja duhova kao saveznika radi odbrane od nevolja ili radi nanošenja zla neprijatelju iniciraju samo najobdareniji i najsposobniji. Mada duhovi --

hekure žive u grudima svakog muškarca, samo u šamana — šaporija oni mogu biti magijski delotvorni. Opisujući energetska polja magijskog delovanja, Donerova posebno naglašava značaj koji urođenici pridaju ritualnoj pesmi čija inkantacijska energija ritma doprinosi ostvarenju magijskih ciljeva. Pesmom kao načinom ritmičke koncentracije psihičke energije šamani manifestuju delotvornost svoje magije.

Pesma koju šamani pevaju, kao i praistorijske slike, imaju za nas prvenstveno estetski značaj. O njima, apstrahujući prvobitni kontekst njihovog nastanka, govorimo kao o predvorju umetnosti, a o njihovim tvorcima kao proto-umetnicima. Magijsko-ritualna praksa njihovog sveta predstavlja osnov svih dominantnih oblika kulture čija je neposredna svrhovitost mobilisala i onaj deo ljudske potencije koji se prostire iza granica racionalnog. Međutim, sve tradicijske tvorevine nastale u okviru šamanske prakse, počev od preistorijskih pećinskih slika i crteža, preko muzike i plesa, do poezije i začetaka teatarskog izražavanja, nemaju za nas koji se danas susrećemo sa njima svoju prvobitnu vrednost i značaj. Oslobođeni svog prvobitnog obredno-ritualnog konteksta, ovi oblici šamanskog izraza se „otvaraju” prema nama prvenstveno kroz dimenziju umetničkog. Ovaj proces bi se, možda, mogao dovesti u vezu sa jednom širom teorijom koja smisao umetničkog nastoji da razume izvan prostora neposredne utilitarnosti. Gubeći svoju prvobitnu namenu ovi oblici tradicijske kulture počinju da dobijaju na svom novom estetskom značenju, pa se stoga i procesom pomeranja iz upotrebnog u estetsko područje stvaraju dela prema kojima danas imamo prvenstveno estetski odnos. Ova dela su primer umetnosti nastale metamorfozom, jer tretman umetničkog dobijaju tek nakon svog nastanka i naknadnim situiranjem u jedan potpuno drugačiji kontekst od onog u kome su stvarana. Njihovu vezu sa savremenim senzibilitetom uspostavlja onaj neobični „naboj” čije je poetsko značenje potencirano izdvajanjem iz tradicijskog konteksta.

Potencirano u sferi umetničkog, intenzitet ovog naboja se iskazuje kroz svoju relevanciju za savremenu recepciju tradicijskih oblika kulture. Šamanistička magijska akcija je samo način transponovanja svetog u ritualne forme koje su postale uporište novom poetskom i umetničkom identitetu. Šamanizam kao tehnika ekstaze, metoda transcendencije, veština i umeće komuniciranja sa entitetima „druge stvarnosti” nema nužno estetske i umetničke konsekvence. Puko padanje u trans nije dovoljno za umetničko delo, pa stoga i valja ukazati na izvesne razlike u prirodi ekstatičnih stanja, koja se, prema tradicijskom shvatanju,

tumače neposrednim uticajem neke nadnaravne sile. Opsednutost, nadahnuće je posledica sudbinskog ubogovljenja, tj. prisustva boga u ljudima i ima za cilj izvođenje iz zdrave pameti, odnosno razuma. Izvesnu kristalizaciju ovih shvatanja nalazimo i u Platonovom tumačenju koje pojmom ludila, karakterističnog za bogove, nastoji da objasni i razume prirodu nadnaravne sile ludila, tj. transa u ljudskom ponašanju. Razlikujući dve vrste manije (tj. ludila, delirijuma ili transa), Platon je jednu smatrao ljudskom bolešću, a drugu božanskim stanjem koje se diferencira zavisno od epiteta i karaktera božanstva koji ga neposredno prouzrokuje. Mantični trans vezan za proricanje prouzrokuje Apolon, teledičan ritualan delirij se odvija pod uticajem Dionisa, ljubavni trans pod uticajem Erosa i Afrodite, a poetičan trans koji podstiče, inspiriše pesnike da stvaraju prouzrokuju Muze. Pesnički trans je dakle, nešto što dolazi neočekivano i što je najmanje rezultat svesnog izbora i racionalnog opredeljenja, pa zato i trenuci pesničke inspiracije spadaju u božanska stanja nesmerljiva uobičajenim svetovnim pravilima. Ova vrsta opsednutosti je, u stvari, otelovljenje Boga, objavljivanje božanskog, bogojavljanje, sudbina koju bogovi daruju pojedincima. Iz naznačene perspektive pozicija čoveka je određena prvenstveno mitsko-religijskim obrascem koji nasuprot magiji ističe čovekovu podređenost višim božanskim entitetima. Padanje u ekstazu prouzrokovano neposrednim uticajem, useljenjem duhova ili demona u telo šamana, jeste samo jedan od aspekata šamanističkog rituala koji podrazumeva i mogućnost oslobađanja šamanove duše i odlazak u realnost natprirodnih bića. Ova druga alternativa izražava pravu magijsku prirodu šamanizma vezanu za mogućnost čovekovog aktivnog delovanja. Magijsko u šamanizmu afirmiše čoveka kao aktera zbivanja izvan granica realnog. U šamanističkoj pesmi ova aktivnost se izražava na najadekvatniji način.

Prvi pesnici su bili šamani sposobni da svojim pesmama ostvare čudesno i objave svitanje čovekove duše. Posebna moć njihovog pesničkog jezika nad svešću i razumom izražena je u bajaličkim tekstovima čiji jezik i ritam otvaraju horizont komunikacije sa onim delom našeg bića rasprostrtog iza granica uma i inkarniranog u određene animističke sile. U ovoj uslovnoj komunikacijskoj ravni, zadatoj pravilima animističke strategije, bakanja su model specifičnog magijskog komuniciranja posredstvom određenih poruka — basmi upućenih demonima i nečistim silama. Dok je bolesnik samo pasivni svedok ovog rituala, pošiljalac poruke — bajalica nastoji da izvrši određeni uticaj na animizovanu demonsku silu. Bajanjem se postiže magijski cilj prvenstveno psihološkim sredstvima zasnovanim na

dubokom tradicijskom verovanju u njihovu magijsku delotvornost. Unutar magijskog sveta pribegava se bajaličkom romoru ne samo da bi se uspostavila komunikacija sa duhovnim silama, već i da bi se izvršio određeni uticaj, zahvaljujući verovanju u sopstvenu duhovnu moć nad prirodom i okolnim svetom. Relacija između vršioca magijske radnje i određene animističke sile utemeljena je na dijaloškoj komunikaciji magijskog monizma u kojem je čovek glavni posrednik između sveta iracionalnog i oblasti svog neposrednog iskustva. U tom smislu je i komunikacija sa skrivenim silama univerzuma način objektivizacije i oslobađanja čovekovog nesvesnog. Magijski jezik početka uspostavlja vezu sa najarhaičnijim slojevima naše kulturne prošlosti introjektovane u duboku realnost našeg unutrašnjeg života.

Magijsko postupanje sa stvarima i bićima u okviru ovakvog pogleda na svet govori o mogućnostima ljudskog posredovanja u okviru nastojanja da progovore i propevaju duhovi biljaka, životinja i celokupne prirode. Predstavljanje i tumačenje tih drugih oblika života najizraženije je upravo u okviru šamanističke magijske prakse. Iako egzistira uporedo sa drugim oblicima magije i religije, institucija šamana u velikom broju tradicija predstavlja središte magijsko-religijskog života mnogih plemenskih zajednica. Zapravo, ova šamanistička tradicija je u funkciji zajednice utoliko što šaman upravlja njenim religijskim životom između oblasti svetog i profanog. Šamani su majstori ekstaze koja im omogućuje duhovno oslobađanje i pristup u oblasti svetog. Njihov odnos prema duhovima — pomagačima zasnovan je na mogućnosti neposrednog komuniciranja sa animističkim entitetima. Izvesnu sintezu šamanskog iskustva i viđenja prosvetljenim okom i duhom predstavlja i uzbuđljiv i dubok saznavni uvid u realnost neizdefrenciranu hijerarhijom postojećih životnih oblika. „Život jednog kamena ili travke podjednako je lep i autentičan, mudar i vredan, ističe Geri Snajder, kao i život, recimo, jednog Ajnštajna. I Ajnštajn i travka to znaju". Poetski kvalitet ove slike ne može se premeriti nijednim principom diferencijacije, jer njena jednostavnost izražava upravo ono suprotno razložnom, razumskom i parcijalnom razumevanju. Jezik romora kao iskonski način komuniciranja sa svetom druge realnosti našao je pravi odgovor u delima pesnika opredeljenih da žive i stvaraju u saglasnosti sa imanentnim zakonima magijskog sveta.

Mada je tokom vremena izgubila svoje prvobitno magijsko značenje, poezija i danas izražava svojevrsnu magiju reči. Oslanjanje na svete tekstove, motivisano je, prvenstveno, kako ističe Oktavio Paz, činom poetskog pomo-

ću koga čovek otkriva sebe. U pesničkom jeziku, smatra on, mi otkrivamo tu našu „drugost” čije objektiviziranje doprinosi da otkrijemo ono što jesmo. U tom smislu se i otkriva zajedničko poreklo magijsko-religijskog i poetskog u bajanju koje izražava iskustvo drugog kao dela upravo nas samih. Ukoliko tradicijsku magiju karakteriše pozicija između profanog i svetog, onda se šamanistička komponenta umetničkog stvaranja ukazuje kao arhaiski način transcendiranja uobičajenog, profanog. Današnja umetnička praksa je u potpunosti sekularizovana, ali izvesna neupitnost, karakteristična, između ostalog i za fenomen svetog, ostaje i danas njen vrlo bitan konstituent.

Ona karakteriše današnju umetničku praksu upravo u kontekstu njene transcendencije profanog koja i otvara recepcijski horizont prema potrebi adekvatnog razumevanja svake umetničke transpozicije subjektivnog iskustva „drugog” i tajanstvenog. Integralna vizija čije je neupitno uporište u projekciji racionalnog preobraženo u pojmovno dostupne predstave pretpostavlja uspostavljanje komunikacije sa „drugim” na nivou koji često ima sva obeležja *communitas-a* — zajedništva, jedinstva, jednakosti svih dijaloško potencijalnih entiteta. Realnost *communitas-a* se može javiti i kao rezultat prethodnog rada ritma, koji može poslužiti kao medij prelaza iz profane u svetu, odnosno magijsku realnost. Ritmom se dopire do sveta druge stvarnosti, ali ulaskom u njega prestaje snaga ritma. Ukoliko ovu drugu stvarnost identifikujemo sa realnošću *communitas-a*, onda se odsustvo ritma u njemu može razumeti kao mogućnost uspostavljanja onih drugih zakonitosti zasnovanih na delovanju nesvesnog. Uspostavljanje stanja haosa kao kosmičkog početka implicira kreativni uslov stvaranja novog. Oslobađajući se racionalnih sila prepuštamo se čudnom i fantastičnom, bujici zanosnih vizija i neodoljivoj tajanstvenosti snova. Otkrivajući nepoznata polja naše psihičke realnosti suočavamo se sa mogućnošću skrivenih kreativnih sila nesvesnog na čijem planu se i odvija suštinski proces neuhvatljivog stvaralačkog čina. Kroz nesvesno stvaranje, kako ističe Kle, progovaraju istinski sadržaji našeg postojanja, a svako svesno htenje suštinski je suprotstavljeno prirodi i logici ovih kreativnih impulsa.

Način na koji se ova suprotstavljenost ispoljava može se iskazati pojmovima binarne dihotomije: *communitas-a* i strukture, haosa i kosmosa, sveta iracionalnog i ustrojstva razumskog. Međutim, ma kako bile suprotstavljene ove realnosti su i međusobno uslovljene i komplementarne. Iracionalno i magijsko su, u stvari, komplementarni racionalnom i poznamom. U oblasti magije i šamanizma skrivene

duhovne i prirodne sile su potpuno ravnopravni dijaloški entiteti čiji je dignitet zaštićen integralnom koncepcijom sveta. U odnosu na religijsku podčinjenost, šamanizam ističe onaj aspekt čovekove kreativne sposobnosti koji podrazumeva i ovladavanje situacijom. Magijski način uspostavljanja kontrole nad stvarnošću praćen je i odgovarajućim mitskim projekcijama koje jasnije izražavaju predstave inherentne modelu magijskog iskustva i obrascu transcendiranja profanog.

Za tradicijski oblik šamanizma možemo reći da specifičnom ritualnom praksom izražava onaj stadij magijsko-religijske svesti čije su dominante vezane za predstave objektivnog verovanja nastale kao rezultat projekcije čovekovih duhovnih svojstava. U kasnijem procesu introjeksijske, ove predstave postaju sastavni deo kompleksne čovekove psihe. Vezu sa ovim arhaiskim slojem mitskog uspostavljam u procesu regresije, stvaralačkom poniranju do onih još neistraženih oblasti našeg duševnog prostora. Jedna od karakteristika umetničkog stvaralaštva odnosi se upravo na proces regresije svesti. Napuštanje sigurnosti svog nezavisnog „Ja” ima za posledicu rastvaranje uobičajenih subjekt — objekt relacija i uranjanje u realnost magijskog sveta. Poniranjem do kosmičkog osećaja sebe i doživljaja svejedinstva kao uslova svoje kreativne omnipotencije, čovek može da nauči od sebe, kako ističe Jung, mnoge stvari za koje do tada nije znao. Pojavljivanje nesvesnih slika može se, prema švajcarskom psihijatru, izazvati na dva načina. Najpre, usmerenim sanjarenjem — pričanjem i zamišljanjem kao na primer da kopa zemlju i silazi u podzemlje: Tada mu se mogu javiti, kao što je to bilo i u Jungovom slučaju, čudovišta i fabulozne ličnosti svih vrsta: Elijas i Salome, Filomen i drugi, a potom crtanjem svojih snova i njihovim prevođenjem u svet realnog. Za razliku od psihološkog aspekta stvaralaštva, vizionarska komponenta umetničke kreacije se javlja, prema Jungu, kao izraz kolektivnog nesvesnog čiji je pesnik samo tumač i prevodilac. Vizije kao merilo poetskog i psihološka realnost univerzalnih čovekovih istina javljaju se i u stvaralaštvu Vilijema Blejka kao rezultat jednog posve autentičnog stvaralačkog iskustva. Napajanje na izvoru ezoterijskih učenja i mističkog sveta Bemea i Svedenborga, njegov poetski glas je ostao prilično usamljen u svom vremenu. Tek nekolicina njegovih savremenika, kao što su bili Kolridž i Vordsvort, imali su sluha za poetski svet izgrađen na kompleksnoj simbolici kao osnovi nove mitologije umetnosti za koju se zalagao Blejk. Jeretičan u odnosu na dogmatsku jednostavnost važeće ideologije, on je trenutak saznanja poistovećivao sa skidanjem koprena zablude. Njegove vizije, pokazalo se

to kasnije, predstavljale su svojevrsno predviđanje značajnih istorijskih događaja i aktuelnih društvenih problema. Zato su Blejkove ideje i bile prihvatljive tek za potonje generacije duhovno smelih oličene u pojavi Lotreamona, Remboa, Poa, Jejtisa nadrealista i Paunda. Njegova stvaralačka hrabrost je utoliko veća, ukoliko se znaju okolnosti koje su činile gotovo nemogućim svaki pokušaj stvaranja jedne nove mitologije. Smatrajući da je suština bića u integralnosti čovekove duše i tela, Blejk je isticao da je čovek pod vlašću svoje utvare, shvaćene kao intelektualna, rasudna moć koncentrisana na sebe i otuđena od života, sve do trenutka probuđenja svoje ljudskosti. Predeli Blejkovih vizija su organizovaniji i savršeniji od bilo čega viđenog ljudskim okom, pa zato i izvan svega što priroda u svom stalnom kretanju i promenama može da stvori. U umetničkoj transpoziciji ove odvojene stvarnosti srećemo Blejkove Heruvime — bića koja se zadovoljavaju savršenstvom svog postojanja. Bez potrebe da bilo šta rade, Heruvimi su u ovim vizijama posrednici između čoveka i nepomućene svetlosti.

Neizbežnost primera, odvodi nas, dakle, do suštine umetničkog procesa koji otvaranje prema drugom i drugačijem transponuje u koordinate jedne mitske realnosti. Objektivizacija njenih sadržaja je izraz uspostavljenih relacija između različitih nivoa psihičkog iskustva. Umetničko delo je način socijalizacije ličnog, pojedinačnog iskustva šamanističkog poniranja do druge, magijske realnosti. Zavisno od sistema predstavljanja, odnosno dominantnih ideja i logike umetničke transpozicije, srećemo se i sa različitim oblicima socijalizacije mističkog iskustva. Mnogi savremeni umetnici koriste šamanistički metod spontano, a da nisu svesni da on predstavlja vrstu magije. Ova vrsta nesvesnog šamanizma sagledana u kontekstu umetničke strategije intenzivira želje i budi volju za stvaranjem. Magijska imaginacija daje ovoj volji dodatnu snagu i usmerenje ka aktiviranju latentnih psihičkih potencijala vezanih za integralni doživljaj jednog sveprožimajućeg kreativnog impulsa. Komunikacija sa entitetima „druge” i nepoznate realnosti, aktuelizuje pitanje šamanizma kao sasvim validnog i legitimnog postupka koji se danas vrši najčešće na jedino mogući način: nesvesno. Iskustvo „drugog” izražava se u jezičkoj akciji imenovanja i preimenovanja sveta. Nasuprot unapred stvorenim predstavama, radikalni autorski pristupi, kao što je Polokov ili Brekidžov, na primer, nastoje da relativizuju jednom već uspostavljene relacije i značenja. Brekidžovi filmovi nam otkrivaju širok spektar inovantnih filmskih postupaka primeđenih u kreiranju kompleksnih kinematičkih struktura kao najneposredniji izraz autorovog subjektivnog viđenja i doživljavanja stvarno-

sti. Identifikujući planinu sa dojkom, krvno zrnice sa entitetom koji se kreće planinom, on sintetizuje neposrednu ličnu percepciju u jedan halucinantni svet druge stvarnosti. Njegov rediteljski postupak se može dovesti u vezu sa postulatima i idejama apstraktnog ekspresionizma i slikarstvom Džeksona Poloka. Naime, njegovi filmovi nisu mahnilo i prividno nasumično registrovanje objektivnog sveta, već dokument o akciji kamerom koja podrazumeva i jednu drugačiju perspektivu razumljivu i kao svojevrsan intuitivan čin. Komponenta intuicije u stvaralaštvu Stena Brekidža igra vrlo značajnu i promišljenu ulogu naročito izraženu u ideji sveobuhvatnog filma kojom se vremensko trajanje, često primenjivanim postupkom višestruke ekspozicije, sagledava kroz dimenziju njegove uslovne sinhronične totalnosti.

Ukoliko šamanizam razumemo u tradicijskom smislu, kao arhaiski model ekstaze, onda se i njegove veze sa umetnošću mogu posmatrati u vrlo suženom opsegu. Međutim, ukoliko šamanizam shvatimo nešto šire kao ekstatični, odnosno akcioni modus uspostavljanja komunikacije sa „drugim”, ali i način konstituisanja tog „drugog” posredstvom umetničke akcije, onda se i njegove relacije sa umetnošću iskazuju u znatno širem, dinamičnijem i bogatijem spektru. Tradicionalni odnos „šaman — natprirodno”, u nešto izmenjenoj optici pokazuje se relevantnim i za razumevanje relacije „umetnik — onostrano”. Realnost šamanizma ukazuje na mogućnost i potpuno drugačijih odgovora na pitanja o prirodi i granici čovekovih saznavnih i kreativnih potencijala rasprostrtih iza granica poznatog i racionalno dokučivog. Taj šapat potisnutog i prikrivenog, izražava još uvek postojeći osećaj i smisao za magijsko koje upravo umetničkim stvaranjem pokazuje alternativu predimenzioniranoj racionalnosti pripitomljenog uma. Magijska praksa je ostala naša permanentna potreba koja u domenu umetničkog stvaranja uspostavlja svoj kontinuitet. Ukazujući na ovaj kontinuitet, mi samo osvetljavamo jedan legitiman stvaralački postupak koji svoj vrhunac dostiže transpozicijom iskustva čudesnog. Nasuprot izmišljanju, realnost čudesnog se otkriva u onom imaginativnom sjaju koji se javlja na vrhuncu životnog kretanja.

Radi što preciznijeg definisanja mnogih neobičnih pojava usvojena je i distinkcija između racionalizovane moći obične volje i latentnih snaga istinske volje kao rezultante naših integralnih mentalnih sposobnosti. Šamanizam se u ovom kontekstu odnosi na umeće rukovanja tom latentnom voljom i upravo u domenu umetničke prakse možemo sagledati nje-

nu kreativnu delotvornost. Za razliku od produktivnosti proporcionalne snazi obične, racionalne volje, umetnička kreativnost zavisi prevashodno od moći one druge volje čijem se prepuštanju tek stvaraju uslovi za umetničko stvaranje. Moć skrivenog dela našeg „ja”, našeg dvojnika vezana je za temelje one „druge” realnosti. Prepustiti se svom dvojniku, znači kročiti u dublje slojeve sebe, zakoračiti u nesvesno, stupiti u polje magijske stvarnosti. Relevantnost ovog postupka ogleda se i u domenu umetničke akcije kojom se otkrivanje „drugog” odvija zavisno od procesa njegovog konstituisanja.

Dosadašnje izlaganje možemo sažeti u nekoliko opštijih opaski. Šamanizam je prvenstveno način ekstaze, umeće duhovne transcendencije koje dobija konsekvence umetničkog najpre u okolnostima kada izvesne tradicijske forme kao izraz šamanskog iskustva postanu estetski relevantne, a potom i u kontekstu umetničke prakse u kojoj se poniranje do arhajskih psihičkih slojeva iskazuje kao bitna kreativna komponenta. Umetnik se u tom smislu javlja kao stvaralac sopstvene kreativne situacije. On nije šaman u tradicijskom smislu, niti mitologizira svoju zavisnost od božanske moći inspiracije, već svoju praksu vezuje za aktiviranje sopstvenih kreativnih potencijala, arhajskih slojeva magijske realnosti čije je objektiviziranje i umetnička transpozicija prožeto neizvesnošću svojstvenoj svakoj autentičnoj stvaralačkoj odiseji.

